

معرفی گیاهان دارویی و صنعتی مهم ایستگاه تحقیقات مدیریت مرتع و دام

(سفیددشت-مرگسر)

کاظم طاهریان، کارشناس مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان سمنان

چکیده:

امروزه با توجه به جایگاه گیاهان دارویی در بهداشت و سلامت جامعه و به سبب امتیازاتی که دارند همواره مورد توجه مراکز علمی و تحقیقاتی قرار دارند. چرا که نخستین قدم در راه مدیریت، بهره‌برداری اصولی و مطالعه گیاهان دارویی یک منطقه، شناسایی دقیق گونه‌های دارویی می‌باشد.

در بررسی پوشش گیاهی ایستگاه تحقیقات مدیریت مرتع و دام (سفیددشت-مرگسر) گیاهان با ارزشی مشاهده شده‌اند که در این میان گیاهان دارویی و صنعتی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. در فصول مختلف سال با انجام عملیات صحرایی تعداد زیادی نمونه‌های گیاهی از منطقه جمع‌آوری شدند که تعداد ۲۰۶ گونه گیاهی شناسایی و از این تعداد ۴۱ گونه گیاه دارویی در منطقه مشخص گردیدند که اهمیت فراوانی در زمینه مصارف دارویی و محلی داشته و در صنایع داروسازی کاربرد زیادی دارند.

از جمله گونه‌های باارزش *Stachys lavandulifolia* است که از سرشاخه هوایی این گیاه به علت دارا بودن اسانس و مواد دیگر به عنوان آرام‌بخش ناراحتی‌های معده و دستگاه هاضمه مصرف می‌شود.

ثعلب *Orchis latifolia* گونه گیاه دارویی دیگری است که ریشه این گیاه به علت دارا بودن موسیلاژ، مورد استفاده فراوان بوده و به عنوان تقویت کننده اعصاب و مقوی مصرف می‌گردد.

همچنین گیاه باریجه *Ferula gumosa* از جمله گیاهان دارویی صنعتی است که از شیرابه آن در تهیه چسبهای بی‌رنگ برای چسباندن قطعات الماس و سنگهای قیمتی و در صنایع عطر و ادکلن سازی کاربرد فراوان دارد.

واژه‌های کلیدی:

باریجه، گیاهان دارویی و سفید دشت-مرگسر.

مقدمه:

گیاهان در دوران زندگی بشر نقش بسیار مهمی را داشته‌اند، چه از لحاظ یک منبع غذایی با ارزش و چه به عنوان درمان و تسکین دردها، که طبیعت به طور رایگان در اختیار او قرار داده است.

به عبارت دیگر از همان ابتدا علاوه بر ارزش خوشخوراکی، مصارف دارویی گیاهان نیز مد نظر قرار می‌گرفت. اگر چه با توسعه صنایع دارویی در اوایل سده بیستم داروهای گیاهی تا حد زیادی اعتبار و ارزش خود را نسبت به داروهای جدید صنعتی در میان پزشکان از دست دادند، اما در دهه اخیر اقبال دوباره‌ای برای مصرف داروها و فرآورده‌های گیاهی - طبیعی بوجود آمده است.

امپراتوری ایران از گذشته دور به لحاظ معرفی پزشکان و داروسازان حاذق در دنیا شهرت جهانی داشته که در رأس این برجستگان جاودانه پزشکی بدون شک ابوعلی سینا، رازی، فارابی و . . . قرار دارند. متأسفانه به‌رغم فلور متنوع گیاهی ایران و آثار به جا مانده از حکمای نامبرده هنوز نتوانسته‌اند گیاهان دارویی موجود را در ایران

به صورت کاملاً علمی و مستند به پزشکی نوین معرفی نمایند. به علاوه، بخش عمده‌ای از مشکلات بیماران و پزشکان داشتن اطلاعات علمی اندک درباره داروهای گیاهی می‌باشد.

همچنین کسانی که علاقه‌مند به کسب اطلاعات معتبر در مورد مصارف درمانی و یا مضرات احتمالی درمانهای گیاهی می‌باشند مجبور هستند که این اطلاعات را از کتب و جزواتی بدست آورند که بیشتر آنها بر پایه اطلاعات صرفاً سنتی و غیر علمی نگاشته شده‌اند. استفاده از گیاهان دارویی در شهرستان سمنان به خصوص مناطق شمالی و کوهستانی از دیرباز مورد توجه بوده است.

عدم شناخت کافی از گیاهان موجود و بهره‌برداری غیر اصولی اهالی منطقه سفیددشت-مرگسر (ایستگاه تحقیقات مدیریت مرتع و دام) از گیاهان دارویی یکی از عوامل اصلی تخریب و انهدام پوشش گیاهی و انقراض بسیاری از گونه‌های با ارزش گیاهی محسوب می‌شود. بنابراین، بررسی حاضر که تلاش در جهت شناخت، استفاده صحیح و مطلوب و ایجاد زمینه‌ای برای تولید انبوه گیاهان دارویی می‌باشد می‌تواند نقشی اساسی و اصلاحی از نقطه نظر اقتصادی و زیست محیطی در ایستگاه تحقیقات مدیریت مرتع و دام داشته باشد.

مواد و روشها:

وضعیت جغرافیایی منطقه

منطقه مورد مطالعه ۲۴۸۹ هکتار مساحت دارد و در ۵۰ کیلومتری شمال غرب سمنان واقع شده و بخشی از اراضی ای را شامل می‌شود که در ۱۲° و ۵۳° تا ۵۳° و ۵۷°

طول شرقی و ۳۵' و ۴۵° تا ۳۵' و ۴۸° عرض شمالی قرار دارد. از شمال و جنوب به ارتفاعات و از شرق به سیاه دره و از غرب به کوه سائو محدود می‌گردد. بلندترین نقطه منطقه ارتفاعی برابر ۳۲۱۲ متر و پست‌ترین آن ۲۴۲۰ متر از سطح دریا آزاد ارتفاع دارد.

نقشه‌های اقلیمی و همباران نشان می‌دهند که متوسط بارندگی سالانه در منطقه حدود ۲۵۰ تا ۴۰۰ میلیمتر در سال است. بررسی نقشه‌های همدمای نیز متوسط درجه حرارت سالانه را از بین ۷/۵ تا ۱۰ درجه سانتیگراد نشان می‌دهد.

مطالعه عمومی منطقه با توجه به ارتفاعات موجود حکایت از کاهش فعالیت پوشش گیاهی ناشی از تنزل شدید درجه حرارت را از اواخر تابستان و اوایل پاییز بیان می‌دارد. مطالعه نقشه هم‌تبخیر بیانگر ۱۲۰۰ تا ۱۴۰۰ میلیمتر تبخیر در هر سال است. منطقه مورد مطالعه براساس طبقه‌بندی دومارتن جزء مناطق معتدل خیلی مرطوب است.

نمونه‌برداری گیاهی:

نمونه‌برداری گیاهی به دو صورت زیر انجام گردیده است:

۱- با توجه به اطلاعات محلی و مذاکره با افراد مطلع و شناخت اهالی از خواص دارویی گیاهان، در رویشگاه حضور پیدا کرده و با درج مشخصات برای هر گیاه شامل نام محلی و نحوه کاربرد آن در منطقه، شناسایی در حد نام علمی و خواص درمانی آنها صورت گرفته است.

۲- با توجه به اینکه دارویی بودن یا نبودن بسیاری از گیاهان منطقه ناشناخته بوده است بنابراین در مطالعات پوشش گیاهی منطقه که در قالب تهیه فلور و دیگر طرحهای تحقیقاتی صورت گرفته در فواصل مختلف از سال با پیمایش صحرائی از هر گیاه ۴ یا ۵ نمونه گیاهی برداشت گردید. پس از درج مشخصات شامل نام فارسی یا نام محلی

گونه، مشخصات گیاه، مشخصات رویشگاه و ... در جداول طراحی و نسبت به شناسایی گیاهان دارویی اقدام شده است.

شناسایی گیاهان دارویی:

در منابع مختلف گیاهان دارویی، در شرحی کوتاه مشخصات ظاهری گونه‌های گیاهان دارویی همراه با نام علمی و تیره گیاهی مورد نظر بیان شده است. در شناسایی گونه‌های جمع‌آوری شده علاوه بر استفاده از این گونه منابع جهت شناسایی دقیق گونه‌ها از منابع گیاه‌شناسی شامل فلور ایرانیکا، فلور ایران (فارسی) فلور رنگی ایران، رستنیهای ایران و ایندکس کیو و ... استفاده شده است.

با شناسایی نمونه‌های جمع‌آوری شده از منطقه تعداد ۴۱ گونه گیاهی دارویی، صنعتی مشخص شده است.

نتایج:

این بررسی نشان می‌دهد که ایستگاه تحقیقات مدیریت مرتع و دام به دلیل موقعیت خاص در منطقه از تنوع پوشش گیاهی بسیار بالایی برخوردار بوده و این تنوع در منطقه مرتفع کاملاً مشهود است در این میان گیاهان دارویی و صنعتی مهمی نیز مشاهده شده است که این تعداد در صنایع داروسازی کاربرد فراوانی دارند.

به طور کلی در این بررسی تعداد ۴۱ گونه گیاه دارویی، صنعتی شناسایی شده (جدول شماره ۱) که این تعداد در ۲۲ تیره قرار می‌گیرند. بیشترین تعداد گونه مربوط به تیره نعناعیان با ۷ گونه می‌باشد. (جدول شماره ۲).

بنابراین، شناخت این تعداد از گیاهان صنعتی-دارویی در مباحث مدیریت مراتع، استفاده چند جانبه از مراتع، بهره‌برداری اصولی از محصولات فرعی در مرتع و ... اهمیت زیادی دارد. به علاوه هر گونه مطالعه و طرح‌های تحقیقاتی بعدی در زمینه گیاهان دارویی از نقطه نظر نحوه تکثیر، کشت و اهلی کردن آنها به منظور تولید و مصارف داخلی کشور در طب سنتی و تامین خوراک اولیه کارخانه‌های داروسازی و همچنین به منظور صادرات به کشورهای خارج در درجه اول مستلزم شناخت اولیه گیاهان دارویی، شناسایی و مطالعه دامنه پراکنش گونه‌های دارویی باتوجه به نیاز اکولوژیکی آنها می‌باشد.

جدول شماره (۱): فهرست گیاهان دارویی منطقه سفیددشت - مرگسر

ردیف	نام علمی گونه	نام فارسی یا محلی گونه	نام تیره گیاهی
۱	<i>Acanthophyllum sordidum</i>	چوبک	<i>Caryophyllaceae</i>
۲	<i>Achillea wilhelmsii</i>	بومادران	<i>Asteraceae</i>
۳	<i>Astragalus sp.</i>	گون	<i>Fabaceae</i>
۴	<i>Artaphaxis spinosa</i>	کاروانکش - تارومکش	<i>Polygonaceae</i>
۵	<i>Berberis vulgaris</i>	زرشک	<i>Berberidaceae</i>
۶	<i>Cichorium intybus</i>	کاسنی	<i>Asteraceae</i>
۷	<i>Convolvulus arvensis</i>	پیچک صحرائی	<i>Convolvulaceae</i>
۸	<i>Cardaria draba</i>	ارمک	<i>Brassicaceae</i>
۹	<i>Descurainia sophia</i>	خاکشیر - خاکشی	<i>Brassicaceae</i>
۱۰	<i>Fumaria asepala</i>	شاه تره	<i>Fumariaceae</i>
۱۱	<i>Ferula persica</i>	کمای برگ پهن - متکا	<i>Apiaceae</i>
۱۲	<i>Ferula gumosa</i>	باریجه	<i>Apiaceae</i>
۱۳	<i>Galium aparine</i>	بی تی راخ	<i>Rubiaceae</i>
۱۴	<i>Galium verum</i>	شیرینیر	<i>Rubiaceae</i>
۱۵	<i>Hypericum scabrum</i>	هورفاریقون، علف چای، هزارچشم	<i>Hypericaceae</i>
۱۶	<i>Hyoscyamus reticulatus</i>	بذرالبنج	<i>Solanaceae</i>
۱۷	<i>Juniperus excelsa</i>	ارس	<i>Cupressaceae</i>
۱۸	<i>Lactuca scariola</i>	کاهوی وحشی	<i>Asteraceae</i>
۱۹	<i>Lotus corniculatus</i>	انگور کولی	<i>Fabaceae</i>
۲۰	<i>Marrubium vulgare</i>	گندناهی کوهی	<i>Lamiaceae</i>
۲۱	<i>Mentha longifolia</i>	پونه، فودنج	<i>Lamiaceae</i>
۲۲	<i>Medicago sativa</i>	یونبه	<i>Fabaceae</i>
۲۳	<i>Nepeta menthoides</i>	اسطوخودوس - اسطوخودروس	<i>Lamiaceae</i>
۲۴	<i>Ononis siphosa</i>	انگشت عروسی	<i>Fabaceae</i>

ادامه جدول شماره (۱): فهرست گیاهان دارویی منطقه سفیددشت - مرگسر

ردیف	نام علمی گونه	نام فارسی یا محلی گونه	نام تیره گیاهی
۲۵	<i>Orchis latifolia</i>	ثلعب	<i>Orchidaceae</i>
۲۶	<i>Papaver dubium</i>	خشخاش هرز	<i>Papaveraceae</i>
۲۷	<i>Peganum harmala</i>	اسفند-اسپند	<i>Zygophyllaceae</i>
۲۸	<i>Reseda lutea</i>	افسانی	<i>Resedaceae</i>
۲۹	<i>Scutellaria pinnatifida</i>	قاشک	<i>Lamiaceae</i>
۳۰	<i>Stachy lavandulifolia</i>	چای کوهی	<i>Lamiaceae</i>
۳۱	<i>Sanguisorba minor</i>	توت‌رویهی آبله‌روی	<i>Rosaceae</i>
۳۲	<i>Scrophularia striata</i>	مخلصه	<i>Scrophulariaceae</i>
۳۳	<i>Tripleurospermum disciforme</i>	بابونه-بابونج	<i>Asteraceae</i>
۳۴	<i>Tussilago farfara</i>	پای خر	<i>Asteraceae</i>
۳۵	<i>Thymus sp.</i>	آویشن	<i>Lamiaceae</i>
۳۶	<i>Trifolium pratens</i>	شبدر	<i>Fabaceae</i>
۳۷	<i>Urtica dioica</i>	گزنه، گزنه دوپایه، گزنه کبیر	<i>Urticaceae</i>
۳۸	<i>Ajuga chamaecistus</i>	لبدیزی بوته‌ای	<i>Lamiaceae</i>
۳۹	<i>Falcaria vulgaris</i>	قازیاغی	<i>Apiaceae</i>
۴۰	<i>Bupleurum exaltatum</i>	چتر گندمی	<i>Apiaceae</i>
۴۱	<i>Plantago lanceolata</i>	بارهنگ	<i>Plantaginaceae</i>

Asteraceae = *Composita*

Lamia ceae = *Labiatae*

Brassicaceae = *Cruciferae*

Apiaceae = *Umbellifera*

Fabaceae = *Leguminosae*

جدول شماره (۲): تعداد و درصد گونه‌های دارویی و صنعتی در هر تیره

ردیف	نام تیره	تعداد گونه	درصد
۱	<i>Caryophyllacea</i>	۱	۲/۴۳
۲	<i>Asteracea</i>	۴	۱۲/۱۹
۳	<i>Fabacea</i>	۵	۱۲/۱۹
۴	<i>Polygonaceae</i>	۱	۲/۴۳
۵	<i>Berberidaceae</i>	۱	۲/۴۳
۶	<i>Convolvulaceae</i>	۱	۲/۴۳
۷	<i>Brassicaceae</i>	۲	۴/۸۷
۸	<i>Fumariaceae</i>	۱	۲/۴۳
۹	<i>Apiaceae</i>	۴	۹/۷۵
۱۰	<i>Rubiaceae</i>	۲	۴/۸۷
۱۱	<i>Hypericaceae</i>	۱	۲/۴۳
۱۲	<i>Solanaceae</i>	۱	۲/۴۳
۱۳	<i>Lamiaceae</i>	۷	۱۷/۰۷
۱۴	<i>Orchidaceae</i>	۱	۲/۴۳
۱۵	<i>Papaveraceae</i>	۱	۲/۴۳
۱۶	<i>Zygophyllaceae</i>	۱	۲/۴۳
۱۷	<i>Resedaceae</i>	۱	۲/۴۳
۱۸	<i>Rosaceae</i>	۱	۲/۴۳
۱۹	<i>Scrophulariaceae</i>	۱	۲/۴۳
۲۰	<i>Urticaceae</i>	۱	۲/۴۳
۲۱	<i>Plantaginaceae</i>	۱	۲/۴۳
۲۲	<i>Cupressaceae</i>	۱	۲/۴۳
جمع		۴۱	۱۰۰

معرفی تعدادی از گیاهان دارویی و صنعتی مهم منطقه:

بابونه

بابونه مجموعه کاپیتولها و یا گل‌های زردرنگ و لوله‌ای شکل گیاه بابونه یا بابونج با نام علمی *Tripleurospermum disciforme* بشمار می‌رود. این گونه از تیره گیاهی *Asteraceae* (کاسنی) می‌باشد. گیاهی است علفی به صورت علف هرز در اکثر مزارع، کاپیتولهای نسبتاً درشت، گل‌های زبانه‌ای سفیدرنگ در کناره و گل‌های لوله‌ای زردرنگ را در وسط دارند و در کل دکمه‌ای شکل به نظر می‌رسند. ساقه‌های بسیار منشعب آن دارای برگ‌هایی با تقسیمات فراوان شبیه به برگ شوید است. نام محلی این گونه در منطقه به نام شلگ‌باشو بوده که از دم کرده آن برای تقویت معده استفاده می‌شود.

در مناطق مختلف ایران نیز از دم کرده گل‌های این گیاه به عنوان آرام‌بخش، ضد خونریزی، تقویت‌کننده معده در مصارف داخلی و ضدعفونی‌کننده و ترمیم‌کننده و نیز شستشو دهنده و ایجادکننده رنگ طلایی برای مو استفاده می‌شود.

چای کوهی

چای کوهی عبارت از کلیه سرشاخه هوایی گیاهی با نام علمی *Stachy lavandulifolia* است. این گرنه از تیره گیاهی *Lamiaceae* دارای کرک‌های بلندی است که سرتاسر کاسبرگها را پوشانیده است. دارای انشعابات زیاد به بلندی تا ۱۵ سانتیمتر بوده که در آن منطقه در اواخر خرداد تا اواسط تیر ماه به گل می‌نشیند.

نام محلی این گیاه در منطقه به نام اوشه‌موشه بوده که از دم کرده سرشاخه هوایی این گیاه برای تقویت معده استفاده می‌شود. در مناطق مختلف ایران از چای کوهی به

علت دارا بودن اسانس و مواد دیگر به عنوان آرام‌بخش ناراحتیهای معده و دستگاه هاضمه استفاده می‌شود.

بومادران

بومادران سرشاخه‌های گلدار، شامل کاپیتولهای تقریباً کروی و کرکدار مجتمع در بالای شاخه‌های منعشب گیاه است که گل‌هایی زردرنگ با بوی بسیار تند و معطر دارند و از گیاهی علفی به نام بومادران با نام علمی *Achillea wilhelmsii* این گونه از تیره *Asteracea* می‌باشد.

نام محلی در این منطقه به نام مرجه پی او بوده که جهت رفع اختلالات هاضمه (حیظه) و اسهال مفید است.

در مناطق مختلف ایران دم کرده بومادران به عنوان آرام‌بخش دردهای معده و ضدخونریزی در مصارف داخلی و به عنوان شستشو دهنده و ضدعفونی‌کننده در مصارف خارجی مصرف سستی دارد.

ثعلب

ثعلب عبارت از ریشه‌های غده‌ای کوچ و سخت، بزرگ زرد و به شکل پنجه‌های دست انسان است و به همین دلیل به آن ثعلب پنجه‌ای هم گفته می‌شود با نام علمی *Orchis latifolia* این گیاه از تیره *Orchidaceac* بوده که گیاهی است پایا به ارتفاع تا ۸۰ سانتیمتر، برگ‌های پهن، گل ارغوانی مایل به بنفش می‌باشد.

اطلاعات محلی بدست آمده از آن منطقه نشان می‌دهد که افراد محلی این گونه را دقیقاً نمی‌شناسند و هنوز پی به خواص دارویی و کاربرد آن نبرده‌اند، اما ظاهراً در تیر

ماه هر سال از استانهای دیگر به این منطقه سفر کرده و اقدام به برداشت قطعات ریشه گیاه نموده و اذعان می‌نمایند که علاوه بر مصرف دارویی به دلیل دارا بودن موسیلاژ در بستنی‌سازی کاربرد دارد.

در دیگر مناطق ایران از ریشه ثعلب به علت دارا بودن موسیلاژ استفاده فراوان می‌کنند و به عنوان تقویت‌کننده اعصاب، نرم‌کننده و مقوی مصرف سستی دارد.

گزنه

این گیاه با نام محلی گزنه و نام علمی *Urtica dioica* می‌باشد. گیاهی است چند ساله، ساقه آن چهارگوش به بلندی تا یک متر و تار و پرزهای چسبانک دارد. ساقه هوایی آن دارای پرزها و تارهای مخروطی شکل بوده که پس از لمس کردن، پرزها به پوست دست می‌چسبند و ترشحات سوزاننده‌ای از جنس اسید فورمیک از خود وارد پوست می‌کنند که ایجاد سوزش و خارش و ناراحتی می‌نمایند. گل‌های این گیاه به رنگ سبزروشن و یا کمی زرد معمولاً در دو پایه جداگانه ماده و نر قرار دارند. در گزنه ماده شیمیایی لیستین، تانن و اسید فورمیک و چند املاح معدنی و گوگرد تأیید شده است. این گیاه در مناطق مرطوب و کنار چشمه‌سارها مشاهده می‌شود. از سرشاخه‌های این گیاه به صورت دم کرده به عنوان معرق، مدر و قاعده‌آور و از ضماد آن برای بند آوردن خونریزی، تحلیل آبسه و قطع زگیل استفاده می‌کند. اطلاعات محلی نشان می‌دهد که در فصل بهار در موسم اول جوانه‌زنی، از این گیاه آش درست می‌کنند و برای بسیاری از دردها مفید است.

خواص و کاربردهای گزنه

- گزنه قبل از خواص درمانی در روزگاران کهن برای بافتن پارچه کاربرد داشته است. باستان شناسان در گورستانهای دانمارک اجساد را ملاحظه کرده‌اند که کفهای آنان را از الیاف گزنه بافته‌اند. در جنگ جهانی اول که تولید پنبه رو به کاهش گذاشته بود، پارچه‌های بافته شده از گزنه جای پارچه‌های پنبه‌ای را گرفته بود.

- سربازان در شرایط سخت برای گرم شدن، ساقه‌های گزنه را به بدن خود مثل شلاق می‌زدند که این روش جلب خون را برای گرم شدن *Urtication* نامیدند که هنوز هم در درمان برخی انواع روماتیسم و دردهای مفاصل و نقرس مرسوم است. در مورد بعضی از بیماریها که لازم است خون از قسمتهایی از بدن که ایجاد ناراحتی کرده به قسمت دیگر متوجه (یعنی اورتیکاسیون) شود به این ترتیب با شاخه‌های گزنه تازه روی قسمتی از پوست ضربه وارد می‌آورند. و در اثر تحریک، خون به این قسمت پوست متوجه می‌شود.

- گیاه گزنه دارای مقدار زیادی ویتامین C می‌باشد و برای درمان ناراحتیهای ناشی از کمبود ویتامین C بسیار مؤثر است. یک پژوهش علمی در آلمان نشان می‌دهد که عصاره گزنه ممکن است علائم ورمهای غیرسرطانی پروستات را رفع کند.

- زنان سرخپوست آمریکایی معتقدند که خوردن دم کرده برگهای گزنه در دوران بارداری موجب استحکام استخوان‌بندی، تقویت جنین و تسهیل زایمان می‌شود. به علاوه آن را برای قطع خونریزی رحم پس از زایمان نیز تجویز می‌کنند.

- در بازار دارویی ایران نیز گزنه به همراه دیگر داروها به عنوان دارویی ترکیبی در جلوگیری از التهاب غده پروستات استفاده می‌گردد (قطره خوراکی پروستاتان).

باریجه

باریجه گیاهی است پایا با نام علمی *Ferula gumosa* دارای ساقه‌ای ضخیم به ارتفاع یک متر تا دو متر و برگهایی به طول ۳۰ سانتیمتر به رنگ سبز مایل به خاکستری و پوشیده از تارهای ریز و کوتاه، پهنک برگ آن منقسم به قطعاتی است که با چندین بار تقسیم شدن به صورت قطعات باریک و فشرده به هم در آمده است. گل آذین از نوع چتر مرکب و میوه از نوع شیر و کارپ می‌باشد.

این گیاه از گروه گیاهان منوکاریک بوده بدین معنی که در طول عمر خود تنها یک بار گل خواهد داد.

باریجه اغلب در مناطق کوهستانی در ارتفاع ۲۰۰۰ متر به بالا دیده خواهد شد. و اغلب در خاکهای دارای بافت نسبتاً سبک (رسی و شن‌ی) و دارای pH حدود ۷-۸ در منطقه به طور فراوان یافت می‌شود.

شیره باریجه یکی از محصولات مهمی است که از این گیاه بدست می‌آید. با گرم شدن هوا گیاه به زردی می‌گراید. مواد سنتز شده در سمت ریشه رفته و در آنجا ذخیره می‌گردند. در نیمه دوم تیر ماه تا اواخر شهریور ماه زمانی است که عملیات تیغ‌زنی توسط افراد محلی بر روی ریشه باریجه صورت گرفته که به طور متوسط بر روی هر بوته ۳ بار این عمل تکرار می‌گردد. میزان شیرابه تیغ اولیه کم و بعد به تدریج زیاد و در تیغهای نهایی کاهش می‌یابد.

به طور متوسط طی دوره باریجه‌گیری از هر بوته ۲۵-۳۰ گرم شیره باریجه بدست آمد. صمغ باریجه از نظر طبیعت خیلی گرم و خشک است و به عنوان مقوی معده و نیز ترمیم‌کننده زخمهای سطح بدن مصرف می‌شود.

در صنعت از باریجه چسبی تهیه می‌شود که بیرنگ بوده و برای چسباندن شیشه الماس و سنگهای قیمتی مصرف می‌گردد.

کتیرا

عبارت از قطعات مفتولی رنگ یا بی‌شکل و زرد متمایل به قهوه‌ای بدون بو و مزه، کمی شیرین که به سرعت جذب آب نموده و متورم می‌گردد. این قطعات از گونه‌های گون با نام علمی *Astagalus sp.* (انواع تیغ‌دار) از تیره *Leguminosae* (بوقلات) بدست می‌آید.

گون گیاهی است پایا، سبز مات و متمایل به آبی تقریباً انبوه، بوته‌های نیم کروی و تیغ‌دار. زمان گلدهی این گیاه در ماه‌های اردیبهشت یا خرداد می‌باشد.

کتیرا صمغی است که در اثر شکافی که به قستمهای ضخیم ساقه و ریشه وارد می‌شود جاری می‌گردد و پس از مدت کوتاهی خشک می‌شود که آن را جمع‌آوری کرده و به بازار عرضه می‌کند. کار تیغ زدن را در آن منطقه می‌توان در ماه مرداد آغاز نمود.

خواص و کاربرد کتیرا

کتیرا کمی ملین و مسهل است و در صنعت به عنوان آهار دهنده پارچه مصرف سنتی داشته و به علت مصارف دارویی و صنعتی فراوان از اقلام مهم صادراتی ایران است.

چوبک

چوبک گیاهی است با نام علمی *Acanthophyllum sordidum* از تیره *Caryophyllacea*. بوته‌های چوبی خارپشتی، نیم کروی، یا بالش مانند به رنگ سبز متمایل به آبی و کم و بیش کرکدار، برگهای درفشی، در انتهای چوبی، تیز، سوزنی و

خارمانند، گلها صورتی متمایل به سفید دمگل دار، گل آذین دیهیم کروی. زمان گلدهی این گیاه در آن منطقه اواخر خرداد تا اواسط تیر ماه می باشد. از ریشه این گیاه به علت داشتن ماده ساپونین به عنوان شوینده استفاده می شود. اطلاعات محلی بدست آمده از منطقه نیز نشان می دهد که در سابق ریشه این گیاه را خشک و آسیا کرده و به جای صابون مصرف می کردند و در آن منطقه به نام پشمه شور معروف است.

خواص درمانی

ریشه چوبک مدر و قاعده آور و سکسکه آور و برای خرد کردن سنگ مثانه مفید است. ریختن قطره دم کرده آن در بینی بسیار عطسه آور و برای بازکردن مجاری گرفته شده در موارد زکام بسیار نافع است.

بحث و نتیجه گیری:

جمع آوری اطلاعات محلی از منطقه نشان می دهد که اهالی و افراد دیگر مناطق (مواردی از استانهای دیگر) جهت دسترسی به گیاهان دارویی خود مستقیماً در طبیعت اقدام نموده و در زمان مناسب گیاهان دارویی را به طور انبوه از طبیعت برداشت نموده و به بازار دارویی وارد می کنند. این در واقع روشی منطقی نبوده و باعث افزایش تخریب منطقه خواهد شد، چرا که در دنیای امروز کاربرد و مصرف گیاهان دارویی را پس از طی مراحل و عملیات شیمیایی خاص توصیه می کنند. این اقدام مقرون به صرفه بوده و دلیل آن نیز این است که اثر شفابخشی ماده مؤثر دارویی گیاهان بیشتر می شود و از طرفی استفاده از مواد مؤثر با چنین طریقه علمی به طور غیرمستقیم گیاهان دارویی و

ذخایر دارویی طبیعی آنها را از دستبرد مصارف عمومی مصون می‌دارد. بنابراین پیشنهاد می‌شود به موارد زیر توجه شود:

۱- به دلیل این که گیاهان شناسایی شده در منطقه از مقادیر ناچیزی مواد مؤثر دارویی برخوردارند و به لحاظ کیفی اختصاصی می‌باشند، بنابراین باید به عنوان مدل‌های ژنتیکی و بیوشیمیایی به عنوان پشتوانه داروهای جامعه در بانک طبیعت نگهداری شوند و از غارت و تخریب این گونه منابع جلوگیری بعمل آید. در این مورد آموزش اهالی منطقه به منظور تجهیز آنان به حداقل اطلاعات، فن و مهارت لازم در زمینه حفاظت این ثروت ملی ضروری به نظر می‌رسد.

۲- نظر به اهمیت گیاهان دارویی شناسایی شده در منطقه و کاربرد وسیعی که این گیاهان در صنایع داروسازی، صنایع لوازم بهداشتی و صنایع غذایی و ... دارند کشت انبوه و اهلی کردن، اصلاح و تعیین مواد مؤثر آنها ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین پیشنهاد می‌شود که طرح‌های تحقیقاتی دیگری نیز برای هر یک از گونه‌ها ارائه و ابتدا به مطالعه تأثیر عوامل اکولوژیکی نظیر نوع خاک، زمان کاشت، مقدار آبیاری، عناصر و مواد غذایی موجود در خاک، میزان تابش نور و درجه حرارت در رشد و نمو و همچنین کیفیت و کمیت مواد مؤثر پرداخت.

سپاسگزاری:

پس از حمد و سپاس به درگاه خداوند بزرگ که تمام توفیقات از آن اوست بدین وسیله از آقای مهندس ابوالقاسم طاهری معاون محترم آموزش و تحقیقات که با کمک و تشویق زمینه لازم را جهت این بررسی فراهم نمودند و از مساعدت آقایان مهندس منصور قدرتی معاون محترم پژوهشی مرکز تحقیقات و مهندس نجاتعلی سالار مسئول بخش تحقیقات منابع طبیعی تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع:

- ۱- امیدبیگی، رضا، ۱۳۷۲. مقاله تکنولوژی تولید و کاربرد گیاهان دارویی. سازمان پژوهشهای علمی و صنعتی ایران، پژوهشکده خراسان.
- ۲- امیدبیگی، رضا، ۱۳۷۴. رهیافتهای تولید و فرآوری گیاهان دارویی. انتشارات فکر روز، تهران. صفحه ۲۸۳.
- ۳- امین، غلامرضا، ۱۳۷۰. گیاهان دارویی سنتی ایران (جلد اول). معاونت پژوهشی درمان بهداشت و درمان و آموزش پزشکی، تهران، ۲۳۰ صفحه.
- ۴- صادقی، بهزاد، ۱۳۷۲. عملیات زراعی و تکثیر گیاهان دارویی یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر در اقتصاد ملی. سخنرانی علمی. پژوهشکده خراسان صفحه ۳۱-۲۷.
- ۵- صالحی، محمدحسین، ۱۳۷۵. قرن ۲۱ استفاده از گیاهان دارویی. مقاله روزنامه همشهری، ۱۱ صفحه.
- ۶- طاهریان، کاظم، ۱۳۷۴. اطلاعات گیاهان دارویی. مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان سمنان، ۲۸۰ صفحه.
- ۷- میرحیدر، حسین، ۱۳۷۲. معارف گیاهی (جلد ۵). دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.

- ۸- طاهریان، کاظم، ۱۳۷۶. جمع‌آوری و شناسایی گیاهان دارویی استان سمنان. انتشارات آموزش و تحقیقات وزارت جهاد کشاورزی، تهران، ۱۶۸ صفحه.
- ۹- طاهریان، کاظم، ۱۳۷۹. جمع‌آوری و شناسایی نمونه‌های گیاهی (تهیه فلور) و تشکیل هر باریوم گیاهی استان سمنان. مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان سمنان.

10- Rechinger.Karlheinz, 1966-1992. Flora Iranica(No.1-171).

Akademische druck-U. Verlagsanstlt groz-austria, wien.

11- Shishkin.B.K.komarov.V.L. 1970. flora of the U.S..S.R. Vo. VIby the isvoel-program for scientific translation.

